

dat van de homo psychologicus, terwijl Duijvendak bij zijn analyse van modernisering als verklaring vooral kijkt naar de invloed van de toegenomen mobiliteit en van een meer egalitaire politieke cultuur.

Verschillende auteurs merken op dat publiek en privé lastige begrippen zijn, ook al spreken zij liever over 'rich in connotations' of ambivalent. Precies daar ligt een van mijn belangrijkste problemen met deze overigens rijke, gevarieerde en in een prettig leesbaar Engels vertaalde bundel. Zo kan bij publiek bijvoorbeeld worden gedacht aan overheden, media (die beïnvloeden immers ook het privéleven), kerkelijke autoriteiten en de buurt. Privé staat voor persoonlijk, binnenshuis, binnen het gezin en binnen de familie. Heeft men het over privacy, intimiteit of over (authentieke) individualiteit? En hoe gaat men om met de traditionele associatie en soms gelijkstelling van het publieke domein met mannelijk en van het privé-domein met vrouwelijk? Een ander, ook in deze bundel gesignaleerd punt is dat de domeinen en hun definities in sterke mate zijn bepaald door onder andere tijd, plaats, sociale context en gender. Daarbij komen nog enkele (onvermijdelijke) vertaalproblemen. Ik heb voor deze recensie het Engelse 'family' vertaald met gezin en 'household' met huishouden. 'Family' kan echter ook familie betekenen en 'household' gezin. En om nog een voorbeeld te geven: terecht merkt Martine Segalen op dat de Franse taal geen equivalent van het woord 'home' kent. Dat is overigens pas in het laatste hoofdstuk van het boek.

Het zou echter niet fair zijn om de kritiek al te zwaar aan te zetten. Deze waardevolle bundel is immers een verslag van het begin van een 'public inquiry'. Desalniettemin zou het juist in deze fase van het onderzoeksproject geen kwaad kunnen om nog wat langer stil te staan bij deze en andere onderzoeksproblemen. Dat kan de coherentie en overtuigingskracht van volgende bundels, waarin verslag wordt gedaan van de vorderingen bij de uitwerking en uitvoering van dit interessante en ambitieuze project, alleen maar ten goede komen.

J. J. de Jong

T. M. Hofman, *Eenich achterdenken*. Spanning tussen kerk en staat in het gewest Holland *tussen 1570 en 1620* (Dissertatie Theologische universiteit van de christelijke gereformeerde kerken in Nederland te Apeldoorn 1997; Heerenveen: J. J. Groen en zoon, 1997; xx + 466 blz., f49,95, ISBN 90 5030 808 2).

De kracht van een titel ligt doorgaans in de nieuwsgierigheid die hij opwekt. Tegelijk schuilt daarin ook een levensgroot gevaar. Nieuwsgierigheid slaat immers al snel om in ergernis, als iemand al lezende tot de ontdekking komt dat de titel misleidend is en niet meer dan een gave schil om een vrucht van inferieure kwaliteit. Een gewone lezer kan zo'n boek halfgelezen terzijde leggen, doch de recensent is genoodzaakt zo'n weinig appetijtelijke vrucht tot het laatste partje uit te kauwen. Een zuur eindoordeel ligt dan voor de hand.

De auteur van *Eenich achterdenken* heeft het zichzelf met zijn onderwerpkeuze ook niet gemakkelijk gemaakt. Iemand die de relatie tussen kerk en overheid in het gewest Holland tussen 1570 en 1620 tot onderwerp van zijn proefschrift kiest, betreedt immers allerminst terra incognita. Hij kan terugvallen op een schat aan literatuur waarin het onderwerp in de loop der tijd vanuit talrijke gezichtspunten is benaderd. Het vinden van een originele invalshoek is daarom verre van eenvoudig. Toch heeft Hofman zich aan dit thema gewaagd, waarbij hij de particuliere synodes van Noord- en Zuid-Holland als uitgangspunt heeft genomen. Indien hij zijn onderzoek scherp had afgebakend en zich had geconcentreerd op de positie en de rol van deze synodes in de territoriumstrijd tussen kerk en staat, had zijn studie van grote waarde kunnen zijn.

Een dergelijke vraagstelling en inperking ontbreekt echter volledig. In plaats daarvan is de auteur gaan dolen op het historische erf aan de hand van een even brede als onwerkbare (zelfgekozen of opgelegde?) opdracht tot het verrichten van 'een kerkhistorisch onderzoek, voornamelijk vanuit de acta van de particuliere synoden van Noord- en Zuid-Holland, naar de wederzijdse verhoudingen en invloeden tussen kerk en staat met name in het gewest Holland tussen circa 1570 en 1620 en naar het daar achterliggende gedachtegoed, waarbij ook enkele kerkelijke, politieke, maatschappelijke en persoonlijke uitingsvormen van die tijd zijn betrokken'.

In het formuleren en accorderen van een dergelijke onzinnige onderzoeksopdracht ligt de kiem van de mislukking van deze kerkhistorische expeditie. Het onderzoeken van 'wederzijdse verhoudingen en invloeden' aan de hand van een eenzijdige bron als de synodale acta is een onmogelijke opgave. Het analyseren van het achterliggende gedachtegoed is in dit kader wel erg veel gevraagd en vergt een dissertatie op zich. Verder blijft duister wat er bedoeld wordt met 'enkele ... uitingsvormen [van de relatie kerk-overheid?] van die tijd'.

Hofman heeft deze opdracht niettemin aanvaard en werkt haar uit in acht hoofdstukken. De eerste twee hebben een inleidend karakter en bieden een omvangrijk historisch, staats- en kerkrechtelijk kader. In deze eerste honderd pagina's van het proefschrift komt de worsteling van de auteur met de afbakening en structurering van het onderwerp al pijnlijk naar voren. De lezer wordt geplaagd met tal van niet ter zake doende uitweidingen. Op momenten dat de auteur zelf ook niet meer weet hoe hij een dergelijk excursus logisch aan zijn thema moet vastkoppelen, kiest hij voor de noodoplossing van een 'intermezzo' als afzonderlijke paragraaf.

Deze worsteling met de structuur zet zich onverminderd voort in de kern van het proefschrift, die wordt gevormd door de hoofdstukken 3 tot en met 8. Hierin worden verschillende aspecten van de relatie tussen kerk en staat behandeld. Zo komt als eerste 'de divergerende visie op de predikant' aan bod. Tal van onderwerpen die de predikant regarder (opleiding, beroeping, betaling, etcetera) passeren hierin de revue, maar met de beste wil van de wereld valt niet te ontdekken welke visies er bestonden op het predikantschap, laat staan waar de divergentie gezocht moet worden. In dit hoofdstuk openbaart de makke van het proefschrift zich in volle omvang: de auteur ontleent zijn informatie grotendeels aan de synodale acta, zonder daarbij de basisprincipes van het wetenschappelijke historische ambacht — zoals daar zijn bronkritiek, toetsing, vergelijking en contextuering — te hanteren. Het gevolg is dat de lezer wordt opgezaald met onafzienbare reeksen synodale besluiten in de trant van: 'Reeds de P. S. van 's-Gravenhage, juni 1583, signaleert de problematiek [van het patronaats- en collatierecht]... ook op de P. S. van Gouda, augustus 1589, speelt deze materie ... sprekend is ook de behandeling op de P. S. van Leiden, juli 1619'. Dat ontwikkelingen in de tijd en lokale verscheidenheid — toch een wezenskenmerk van de vroege gereformeerde kerk in de Nederlanden — bij een dergelijke aanpak nauwelijks aan het licht komen, mag geen verwondering wekken. Op momenten dat Hofman zijn synodale *life-line* loslaat en zich vastklampt aan de inhoud van pamfletten, openbaren zich gelijksoortige problemen, omdat hij geen enkele moeite doet deze geschriften en hun auteurs een context te geven. Bij dit alles lijkt de omvangrijke literatuurlijst — waarin nota bene nog onderscheid gemaakt wordt tussen primaire en secundaire literatuur — een vorm van academische *window-dressing*, aangezien de auteur er in tekst of noten slechts zeer sporadisch blijk van geeft zich verdiept te hebben in de stand van het onderzoek op zijn terrein.

Nadat Hofman op gelijksoortige wijze ook thema's als de strijd inzake tucht, de verstrengeling in vergaderingen en de betrokkenheid van de kerk bij het openbare leven aan de orde heeft gesteld, heeft hij niet genoeg meer aan een simpele conclusie. In zijn 'Samenvattende conclusies, nadere evaluatie en epiloog' komt de ware aap uit de mouw: het was de auteur er slechts om te doen te 'bewijzen' dat de overheid van meet af aan minder goede bedoelingen had met de gereformeerde kerk en haar schandelijk heeft beknot in haar vrijheid. Hierdoor zou de kerk

aan innerlijke kracht en zeggingskracht naar buiten toe hebben ingeboet. 'Het is dan ook enkel te danken aan de Koning der kerk, dat dwars door de moeiten heen Zijn Woord bleef klinken als gezaghebbend voor kerk, staat en maatschappij', aldus Hofman. Het staat natuurlijk iedereen vrij om historisch bronnenmateriaal op een dergelijke wijze te gebruiken voor apologetische geschiedschrijving, doch de vraag is gewettigd in hoeverre hiervoor academische kwalificaties op zijn plaats zijn. Achteraf beschouwd zou dan ook *eenich achterdenken* van deze recensent op zijn plaats geweest zijn, alvorens hij gretig inging op een verzoek van de redactie van de *BMGN* om deze Apeldoornse dissertatie aan een kritische beschouwing te onderwerpen.

P. H. A. M. Abels

T. van Bueren, *Tot lof van Haarlem. Het beleid van de stad Haarlem ten aanzien van de kunstwerken uit de geconfisqueerde geestelijke instellingen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993, Amsterdamse historische reeks. Grote serie, deel XVII; Hilversum: Verloren, 1993, 686 blz., f120,-, ISBN 90 6550 370 6).

In zijn *Schilder-boeck* (1604) merkt Karel van Mander op dat de stad Haarlem van oudsher beroemd is om haar schilders, die tot de beste 'van het gantsche Nederlandt' behoorden. In de levensbeschrijvingen van Dirk van Haarlem, Jan Mostaert, Albert van Ouwater, Geertgen tot Sint-Jans, Jan van Scorel, Maarten van Heemskerck, Hendrik Goltzius, Comelis van Haarlem en Hendrik Vroom worden hun werken lovend besproken. Was Van Mander vooral in hun individuele kwaliteiten geïnteresseerd, het stadsbestuur van Haarlem zag in de schilders, of beter gezegd in hun schilderijen, de beste culturele ambassadeurs van de stad: zij bepaalden, samengebracht in representatieve ontvangstruimten zoals stadhuis en Prinsenhof, het imago als schildersstad en vormden met elkaar bij wijze van lokaal patriottisme en statusrijke stedelijke lofzang.

In dit boek, dat als proefschrift werd verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam, staan de beweegredenen van de gereformeerde stedelijke autoriteiten inzake de omgang met het oude religieuze (katholieke) kunstbezit in de periode 1570-1630 centraal. Het betreft aldus de maatschappelijke betekenissen van 'kunst' in een tijdperk van confessionele wisselingen. Nu was er, zoals Joke Spaans reeds in haar boek over Haarlem na de Reformatie (1989) heeft betoogd, geen sprake van een radicale breuk met het katholieke verleden in Haarlem. Ook in de interessante studie van Truus van Bueren komt dat sterk tot uitdrukking. De dynamiek in haar boek is deels terug te voeren op het klassieke spanningsveld tussen kerkenraad en stadsbestuur. Toonaangevende woordvoerder van de gereformeerde religie in Haarlem was destijds ds. Samuel Ampzing, die geheel in lijn met de calvinistische leer het afbeelden van Christus, heiligen en naaktfiguren sterk afkeurde. Daarnaast was ook hij trots op de Haarlemse schilders; Van Bueren heeft de titel van haar boek immers aan een geschrift [*Beschryvinge ende lof der stad Haerlem in Holland*, 1628] van deze predikant ontleend. Deze intrigerende ambivalentie tussen religieus rigorisme en stedelijk chauvinisme, waarbij het katholieke verleden niet zomaar werd weggevaagd, is een van de sterke kanten van dit boek.

Voorts betreft het hier een belangrijke periode wat de veranderingen in functie en betekenis van kunstwerken betreft. Hadden de religieuze schilderijen aanvankelijk een sterk instrumentele en devotie-ondersteunende functie in kerken en kloosters volgens de intenties van de opdrachtgevers (voor wie de objecten zeker ook gelaagde betekenissen hadden wat betreft status en legitimering van aanspraken), toen de voorstellingen in stedelijke handen overgingen werden ze veeleer gewaardeerd vanwege artistieke (technisch-ambachtelijke) kwaliteiten, en kwamen